

ODNOS FOLKLORNOG I NARATIVNOG U PRIČANJIMA VUKA DOJČEVIĆA S. M. LJUBIŠE

Nikola Popović

This essay deals with the relation between oral and written literature in the Stories of Vuk Dojčević written by Stefan Mitrov Ljubiša. Through a short overview of the genesis of literature and critical thought regarding the literary work of Stefan Mitrov Ljubiša in the light of the mentioned problem, the author of this essay analyses the use of folklore forms (anecdotes and sayings), the level of their artistic disintegration in the text, whereas the special focus is put on the narrative techniques as well as on the position of the central character and narrator Vuk Dojčević.

Svaka nacionalna kultura ima duhovne korifeje koji svojim djelom otjelotvoruju narod, njegovu kulturu i potvrđuju svijest o njegovom trajanju. Njihova djela su neprolazne vrijednosti. Crnogorska književnost može se pohvaliti s nekolicinom stvaračaca, koji prerastaju svako vrijeme univerzalizmom i trajnošću svojih poetskih misli i ideja. Ime Stefana Mitrova Ljubiše¹ svakako pripada galeriji najvećih crnogorskih pisaca.

¹ Stefan Mitrov Ljubiša rodio se u Budvi 28. februara 1822. godine. Školovao se u svome rodnom gradu, u privatnoj školi, a učitelj mu je bio don Antun Kojević, koji je imao uticaj na kasnije Ljubišine književne uzlete. U svojoj

Stvarajući svoja najznačajnija djela u drugoj polovini 19. stoljeća, Ljubiša se s pravom može nazvati ocem crnogorske proze. Bogatstvom ideja, pripovjedačkim umijećem i talentom, predstavljaće „istočnik” iz čijih će se poetskih vrela napajati sve naredne generacije crnogorskih prozaista. Uticaj koji je Ljubiša izvršio ne ograničava se samo na crnogorski prostor, nego ide dalje, pa o njemu govorimo kao o značajnom južnoslovenskom stvaraocu.

Iznikla iz poetikâ romantizma i realizma, književnoistorijski ne pripadajući nijednoj sasvim, a u isto vrijeme sadržavajući elemente obje, Ljubišina pripovjedna proza postala je predmet istraživanja u književnoj historiji, kritici, historiografiji i lingvističkoj nauci. Opremljene različitim istraživačkim sredstvima i s različitih polazišta, svaka na svoj način, pokušala je da pronikne u srž njegova stvaralaštva.

Ljubišin umjetnički rad povezan je snažnim nitima sa njegovim političkim radom. Na marginama višedecenijske aktivne i žive političke djelatnosti, boreći se za prava Južnih Slovena u višenacionalnoj Austriji, raslo je Ljubišino interesovanje za književno stvaranje, a sve više i samopouzdanje i vještina kojom je gradio osnove svojih proza. Politička i književna karijera, u Ljubišinom slučaju, nijesu išle „ruku pod ruku“, nego su imale

devetnaestoj godini 1843, Ljubiša postaje opštinski sekretar u Budvi i na tom mjestu ostaje čitavih osamnaest godina, sve do 1861. godine. Godine 1860. Ljubiša stupa kao poslanički kandidat za Državni sabor u Beču i postaje član dalmatinske deputacije, koja je vodila pregovore pri banskoj konferenciji u Zagrebu. Od 1861. do 1867. godine bio je poslanik na Dalmatinskom saboru i Carskom vijeću u Beču. 1870. postaje predsjednik Dalmatinskog sabora, u kom svojstvu je ostao do 1878. godine kada su ga sa mjesta predsjednika oborili lični protivnici, pod klerikalnom frakcijom tadašnje Narodne stranke, na čijem je čelu bio pop-političar don Mihovil Pavlinović. Umire u Beču 11. novembra 1878. godine.

različite razvojne etape, ili kao što Radoje Radojević sasvim precizno notira, da se u trenucima „kad počinje da tone političar – naglo uzdiže umjetnik²“.

Stefan Mitrov Ljubiša se razvijao u specifičnom sociokulturnom prostoru. Područje Crnogorskog primorja u kojem su se vjekovima preplitali istočni i zapadni civilizacijski tokovi podjednako silinom uticali su na Ljubišinu pripovjednu prozu. U kolopletu dodirâ narodne i vanjske, u prvom redu italijanske kulture, formirala se stvaralačka ličnost Stefana Mitrova Ljubiše.

Vjerujući u utilitarističke ciljeve literature, Ljubiša ističe da je njen prioritetni zadatak vraćanje narodnom duhu. Pošto se u narodnim tvorevinama nalaze slojevi nataloženog iskustva i mudrosti, Ljubišin je glavni cilj da iste revitalizuje, odnosno da im produži vijek trajanja snagom svoje umjetničke imaginacije. Upravo se kroz dihotomiju usmenog (narodnog) i pisanog (umjetničkog) elementa prepoznaju sve osobenosti Ljubišine proze. Ona će postati najvažniji segment za književnokritičko ocjenjivanje njegove pripovjedne proze.

Prodor folklornih (usmenih) tvorevina u južnoslovenskim književnostima dolazi sa Vukom Stefanovićem Karadžićem, koji piscima predlaže da uzmu narodne balade za tematsko-motivske okosnice svojih romana. Pod njegovim uticajem stvara cijela jedna generacija prozaista. Kao sakupljač usmenih narodnih tvorevina Vuk Karadžić prvenstvo daje epskoj pjesmi, što za posljedicu ima da se usmeni jezički niz prevodi u pisani i time obilježava početak jedinstvene književnosti. Poetskim naslanjanjem na jezik Vukovih narodnih pjesama, uz primjetne modifikacije istoga, svoja najbolja djela ostvaruju Petar II Petrović Njegoš i Branko Radičević.

² Radoje Radojević, *Humor i satira u djelu Stefana Mitrova Ljubiše*, u knjiži: *Studije i ogledi iz montenegriskike*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 166.

Sličan proces dešava se i u prozi, ali obrnutim rezultatom. Vukov jezik predstavlja uzor koji treba slijediti. Međutim, pripovjedači toga perioda uzimajući jezik narodnih pjesama kao osnov pripovjedačke paradigme, nesvjesno se udaljavaju od Vukova jezika i njegovih načela. To dovodi do lirizacije proze i prave lirske invazije.³

Lirizacijom proze narušava se književni jezik i stvara jedan posebni, artifičijelni jezik. On postaje sam sebi svrha, odnosno, postaje izvor motivacija umjesto da sam bude motivisan. Subjektivizovanje stvarnosti, unošenje herojskog u kompoziciono tkivo narativnih struktura dovodi do stvaranja jedne idealizovane slike svijeta nesvojstvene patrijarhalnom duhu. Jezik romantičarske pripovijetke gubi vezu sa realnim svijetom i nema mogućnosti da taj isti svijet izrazi.

Raskid sa tom tradicijom nastaje u trenutku kada pripovjedači odlučuju da iskoriste ne pjesnički, već govorni, odnosno komunikativni idiom, obojen lokalnim nijansama. Dušan Ivanić ističe da se zaokret srpske pripovijetke od 1865. do 1875. godine ne dešava u potpunosti, do kraja, i potcrtava da „jedini jezički model koji je u ovom dinamičnom periodu srpske književnosti ostao stabilan jeste onaj koji se neposredno nastavlja na Vukovu praksu: to su pripovijetke Joksima Novića Otočanina, Stjepana Mitrova Ljubiše i nešto kasnije, prozne skice Vuka Vrčevića“⁴.

Uticaj oblika usmene na pisanu književnost paradigmatsko je obilježje pripovijetke stvarane u drugoj polovini 19. vijeka. Pripovijedna proza Stefana Mitrova Ljubiše pokazuje iste tendencije. Prilikom analize dejstva usmenih oblika treba da

³ O jezičkim specifičnostima romantičarske pripovijetke vidjeti u: Dušan Ivanić, „Jezičke transformacije“, u knjizi: *Srpska pripovijetka između romantike i realizma (1865–1875)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1976, str. 49–71.

⁴ Dušan Ivanić, nav. djelo, str. 70.

imamo na umu da oni u svom izvornom obliku, pokazuju težnju za onim što Radomir Ivanović vidi kao „dekanonizaciju žanra“⁵. U pitanju su osobenosti folklornih prozних tvorevina koje se u postupku građenja pripovijednog svijeta *Pričanja Vuka Dojčevića* autorskom stilizacijom dodatno razvijaju, modifikuju, a naposljetku i transformišu. U Ljubišinoj pripovjednoj prozi, odnosno u *Pričanjima Vuka Dojčevića* dolazi do procesa usložnjavanja, ulančavanja i prestrukturiranja jednostavnih oblika, u prvom redu anegdote i poslovice.

Cilj ovog rada je da pokaže kako se jednostavni oblici preobražavaju na putu izgradnje autorskog teksta, tj. kako je usljed dijaloga sa folklornim oblicima došlo do hibridizacije narativne strukture.

Istraživanje uticaja oblika usmene na pisanu književnost u *Pričanjima Vuka Dojčevića* Stefana Mitrova Ljubiše dodatno je otežano činjenicom da se njegova fragmentarna ili disperzivna proza⁶ razvija „mimo svih teorija literarnih oblika i poetika književnosti sa srpskohrvatskog jezičkog područja sedamdesetih godina 19. vijeka“.⁷ Upravo iz toga razloga *Pričanja Vuka Dojčevića* neće biti zastupljena u gorepomenutoj studiji Dušana Ivanića, jer „Ljubišina proza, bez obzira na veze sa Vukom Karadžićem (i upravo zbog tih veza), evolutivno ide ispred svojih savremenika“.⁸

⁵ Radomir V. Ivanović, *Stefan Mitrov Ljubiša*, Pegaz - Orfeus, Bijelo Polje - Novi Sad, 2003, str 85.

⁶ Termin *fragmentarna ili disperzivna proza* koristimo za označavanje genološkog sastava pričanja, a u isto vrijeme, posredno, za naglašavanje raznorodnih stvaralačkih mehanizama, pomoću kojih se vrši postupak kanonizacije i dekanonizacije folklornih formi u *Pričanjima Vuka Dojčevića*.

⁷ Božidar Pejović, *Književno djelo Stefana Mitrova Ljubiše*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, str.173.

⁸ Dušan Ivanić, nav. djelo, str. 263.

Književnokritička recepcija Ljubišina djela

„Višeglasje“ u književnokritičkom ocjenjivanju i vrednovanju javlja se kao opšta karakteristika svih studija, ogleda, eseja i monografskih publikacija napisanih o Ljubišinoj pripovjedačkoj prozi. Ono ide od apologetskih, prećerano subjektivnih i impresionističkih, katkad nedovoljno naučno fundiranih, pa sve do krajnje negativnih, kritički nastrojenih vrijednosnih stavova. To posebno važi za književnokritičke studije pisane u drugoj polovini 19. vijeka i početkom 20. vijeka, đe se njegovo djelo vrijednosno situira i kao djelo „od velikog, naročito filološkog interesa“⁹ i konstatovanja da je Ljubiša „često u pero beležio sve što je čuo od svojih zemljaka, i vrlo često on čini više utisak jednog veštoga sakupljača narodnih umotvorina“¹⁰ (podvukao N. P.). S druge strane, pozitivna kritika do krajnosti biva dovedena stavom da Ljubiša predstavlja „Njogoša u prozi“. Upravo su počeci književnokritičke misli, tj. zaostavština iste u pogledu stvaralaštva Stefana Mitrova Ljubiše značajan pokazatelj kako su i na koji način međusobno ispreplijetani tvorački elementi usmenog i pisanog u njegovoj umjetničkoj pripovjednoj prozi odvodili književne kritičare „različitim saznajnim putevima“ što je za posljedicu često imalo odsustvo, kako to Isidora Sekulić primjećuje, „rafinovanije analize“.¹¹

Prve književnokritičke stavove o Ljubišinu djelu izrekao je Ivan Kaznačić 1875. godine (za Ljubišina života) „dvosmjerno“ kanališući, svoju, apriori negativno orijentisanu kritiku. Pišući o

⁹ Jovan Skerlić, *Stjepan Mitrov Ljubiša, književna studija, Letopis Matice srpske*, god LXXXIV, knjiga 252, 1908, str. 11.

¹⁰ Isto, str. 22.

¹¹ Isidora Sekulić, *Stjepan Mitrov Ljubiša, Letopis Matice srpske*, god. 1942., knj. 398, sv. 5, novembar 1966, str. 422.

Pripovijestima crnogorskim i primorskim, Kaznačić kao pozitivnu vidi činjenicu da u Ljubišinu djelu „divje strasti ne zauzimaju mjesto naravnih ćutanja“¹² aludirajući na realističnost pripovijedačkoga postupka. Slično kao i August Šenoa, zamjera Ljubiši na regionalizmu njegova jezika tvrdnjom da „jezik prema bokeljsko narječje zanosi“.¹³ Još jedan hrvatski kritičar će negativno vrednovati jezičke karakteristike njegova djela, priklanjajući se stavovima Kaznačića i Šenoa. U pitanju je Adolf Veber, koji u članku *Šćepan Ljubiša kao pisac* ne opravdava Ljubišino korišćenje riječi „kajih neima u običnih riečnicih, ter neimaš načina, da se doviješ smislu mnogih mjesta“¹⁴.

Ljubišinu stvaralačku originalnost prvi je pokušao osporiti Ivan Milčetić. U *Putnim crticama iz Boke i Crne Gore* ističe da se „takvih pripovjedaka, mnoštvo može zabilježiti u Boki“.¹⁵ On takođe navodi da je Ljubiša crpio građu za svoje pripovijetke iz rukopisne zaostavštine budvanskoga kanonika Antuna Kojovića. Urednik *Srpske zore* u kojoj će svjetlo dana prvi put ugledati *Pričanja Vuka Dojčevića* i biograf Stefana Mitrova Ljubiše, Todor Stefanović Vilovski u knjizi *Stjepan Mitrov Ljubiša, utisci i uspomene*¹⁶ posebno se osvrće na tekst Milčetića, a između ostalog, otkriva neobjavljeni odgovor Ljubiše na kritike Milčetića koji postaje izuzetno važno svjedočanstvo o tome od koga je sve Ljubiša prikupljao građu za svoje pripovijesti: „Ja

¹² Ivan Kaznačić, *III knjiga Narod. Biblioteke Drag. Pretnera, Vienac*, knjiga V, br. 46, str. 147.

¹³ Isto

¹⁴ Adolf Veber, *Šćepan Ljubiša kao pisac*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 59, Zagreb, 1881. str. 195.

¹⁵ Ivan Milčetić, *Putne crtice iz Boke i Crne Gore*, Vienac, knjiga VIII, br. 30, 1876., str. 503.

¹⁶ Todor Stefanović Vilovski, *Stjepan Mitrov Ljubiša, utisci i uspomene*, Štampa Bokeške štamparije u Kotoru, drugo izdanje, 1908.

sam dobio građu za svoje pripovijetke, koje sam objavio: *Skočidjevojku*, *Prokleti kam* od igumana Mojsija Vukšića Ubljanina; *Maloga Šćepana* od Vuka Markova Vranete Mahile; *Prodaju patrijare Brkića* od Đura Vučetina Braića; *Popa Androvića* od Mitra Popova Gregovića Paštrovića i to posle smrti Kojovićeve, a *Krađa i prekrađa zvona* dogodila se, tako reći, pod mojim očima. „Kanjoš Macedonović“ legenda je koju skoro svaki Paštrović zna. Sâm sam pak dopunio istoričnu stranu, kako sam najbolje mogao i umio.“¹⁷

Stijepo Kastropeli oglasio se u dubrovačkom *Slovincu* 1882. godine studijom *Kritične primjedbe Pripovijestima Šćepana M. Ljubiše*.¹⁸ Značaj Kastropelijeve kritike je u tome što je po prvi put otvoreno poglavlje komparativnog izučavanja Ljubišina djela. Poredeći Ljubišinu pripovijest *Skočidjevojka* sa romanom *Vjerenici* Alesandra Manconija, Kastropeli uočava sličnosti i uticaj koji je Manconi izvršio na Ljubišu. Taj podatak će poslužiti „negatorima“ Ljubišina stvaralaštva, odnosno svim onima koji u Ljubiši neće vidjeti originalnoga stvaraoca kao još jedan „dokaz“ njegova plagijatorstva.¹⁹

¹⁷ Isto, str. 78–79.

¹⁸ Stijepo Kastropeli, *Kritične primjedbe Pripovijestima Šćepana M. Ljubiše*, Slovinc, Dubrovnik, 1882, br. 21, str. 322–326; br. 22, str. 338–343.

¹⁹ Pored poznatih kritika saopštenih o uticaju Manconija na Ljubišu kroz vizuru navodne „književne krađe“, navodimo jedan, u književnoj istoriji nedovoljno istican primjer. U svojoj autobiografiji *Bilješke jednog pisca* Simo Matavulj, između ostaloga, piše: „Dokle sam još bio na Islamu, Ljubišini spisi u cjelini učiniše na mene silan utisak, ali sa neiskazanim čuđenjem otkrih njegovo bezobzirno plagijatorstvo. To se najbolje ogleda u njegovoj prvoj pripovijetci *Skočidjevojka*, u kojoj sve, što je najznatnije i najljepše, prevedeno je iz Mancenijevih *I promesi spozi*. (Simo Matavulj, *Bilješke jednog pisca*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1939, str. 80–81.)

S druge strane, u tekstu *U spomen na Manconija*, koji je svjetlo dana ugledao 1885. godine u cetinjskoj *Crnogorki* (trinaest godina prije

Srpska realistička kritika pokazala se naročito značajnom za istraživanje razvoja književnokritičke misli u vezi sa stvaralaštvom Stefana Mitrova Ljubiše. Bez dvoumljenja može se reći da je ona bila od prvorazrednog značaja. Sva do tada, u naznakama postavljana pitanja i nedoumice biće aktuelizovani u studijama Marka Cara i Jovana Skerlića.

Značaj studije Jovana Skerlića o Ljubišinoj pripovjednoj prozi je ogroman. Ona predstavlja svojevrstu sublimaciju svih negativno izrečenih stavova na račun Stefana Mitrova Ljubiše i njegovog umjetničkog stvaralaštva. Počev od mišljenja da Ljubišino djelo nije čisto književno, da su njegove pripovijetke, prije svega, od „velikog filološkog, naročito leksikološkog interesa“²⁰, te da Ljubiša odaje utisak „jednoga veštoga sakupljača narodnih umotvorina“²¹ koji nije uspio „da savlada svoj veliki i dragoceni, ali još sirovi i nesređeni materijal“²². Ovako negativno intonirane riječi o Ljubiši, protkane dozom ironije i cinizma, Skerlić je pisao, prema mišljenju Božidara Pejovića²³, kao odgovor Marku Caru, koji je, aludirajući na istoga Skerlića, na kraju svoje studije o Ljubiši napisao: „Pedantna kritika, kad

započinjanja *Bilježaka jednog pisca*, koje je Matavulj pisao, kako književna istoriografija ističe, s prekidima od 1898. do 1903. godine) nalazimo sasvim drukčiji stav u vezi sa uticajem Manconija na Ljubišu: „Jedan učeni Dubrovčanin dokazao je u „Slovincu“ da gotovo sve što je lijepa kao misao u Ljubišinih pričama i pripovijestima da, gotovo, sve je iz Manconija, a Ljubiša je to, onako majstorski, zaodio u divno srpsko ruho. Dakle, i srpska knjiga, u svome izabranome dijelu, pozajmila je (podvukao N.P) iz toga neiscrpivoga duhovnog vrela, koji je napojio u već nekoliko naraštaja“. (Simo Matavulj, *U spomen na Manconija, Crnogorka*, br. 9, Cetinje, 7. mart 1885, str. 66.)

²⁰ Jovan Skerlić, nav. djelo, str. 11.

²¹ Isto, str. 22.

²² Isto, str. 24.

²³ Božidar Pejović, naved. djelo, str. 13.

se na takove pisce namjeri, postane nemoćna, a ponekput i smiješna“²⁴.

Pišući o prvim poetskim pokušajima Ljubiše, iskazanim kroz prevode italijanskih klasika na „narodnu“, Car ispravno detektuje da je u pitanju „neka usiljena i glomazna rabota, kojom se bavio čovjek bez dovoljno literarne spreme, i što je najgore, čovjek nepjesnik“²⁵. Studija Marka Cara²⁶ donosi brojne podatke o Ljubišinom političkom djelovanju, genezi njegova stvaralačkog puta, karakteristikama pripovijesti, a s tim u vezi aktualizuje pitanje žanrovskih elemenata proznih ostvarenja Stefana Mitrova Ljubiše, odnosno, njihove pripadnosti romantičarskoj ili realističkoj poetskoj tradiciji. Realistički elementi su odnijeli prevagu, jer kako to Car ističe, Ljubiša predstavlja začetnika „zdravoga realizma u našoj pripovjedačkoj literaturi“.²⁷

Period 20. vijeka ostaće upamćen kao period potpune afirmacije književnokritičke misli u vezi sa književnim stvaralaštvom Stefana Mitrova Ljubiše. U radovima Isidore Sekulić, Velimira Živojinovića, Velibora Gligorića, između ostalih, pažnja će biti okrenuta različitim aspektima Ljubišine poetike. Počev od afirmativnoga stava Isidore Sekulić, koja će u *Pripovijestima crnogorskim i primorskim* i *Pričanjima Vuka Dojčevića* videti „osobiti put inspiracije za osobitu vrstu pričanja“²⁸, pritom

²⁴ Marko Car, *Stjepan Mitrov Ljubiša*, Letopis Matice srpske, knj. 234, Novi Sad, 1906, str. 97.

²⁵ Isto, str. 76.

²⁶ O Marku Caru kao proučavaocu Ljubišina djela, pisao je crnogorski književni kritičar i teoretičar Slobodan Kalezić. Vidjeti: Slobodan Kalezić, *Marko Car o Stefanu Mitrovu Ljubiši, Stefan Mitrov Ljubiša u kontekstu mediteranske kulture*, Zbornik radova sa simpozijuma održanog u Budvi 27. i 28. februara 2002. godine, JU Muzeji, galerija i biblioteka Budva, Muzeji-Spomen dom, Stefan Mitrov Ljubiša, Budva, 2005, str. 105–111.

²⁷ Isto, str. 96.

²⁸ Isidora Sekulić, nav. djelo, str. 424.

potencirajući prepoznatljiv Ljubišin stil pripovijedanja, do Velimira Živojinovića, koji će poseban naglasak staviti na psihologiju junaka, otvoriće se prostor za iscrpnija, metodološki kvalitetnija i sveobuhvatnija sagledavanja umjetničke proze Stefana Mitrova Ljubiše. Najveći zamajac u tome pravcu predstavljaće naučni skup *Stefan Mitrov Ljubiša* iz 1976. godine u organizaciji Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Održan u tadašnjem Titogradu i Budvi, postaće preloman za dalja proučavanja Ljubišina djela.

Nepunu godinu poslije pomenutoga naučnog skupa, iz štampe izlazi najvrijedniji studija ikada napisana o književnom stvaralaštvu Stefana Mitrova Ljubiše. Knjiga *Književno djelo Stefana Mitrova Ljubiše*, crnogorskoga književnog historičara i teoretičara Božidara Pejovića predstavlja najkompletniju sintezu o Ljubišinome djelu, u kojoj je, kako to ističe Aleksandar Radoman, „Pejović iskazao vanrednu istraživačku strast i izuzetnu teorijsko-metodološku osposobljenost pronicući kako u vantekstovne relacije i odnose, tako i u najsitnije probleme strukture teksta“.²⁹

Ubrzo nakon Pejovićeve, svjetlo dana ugledale su i druge dvije značajne studije o Ljubišinom stvaralaštvu. U pitanju su knjige *Pripovijedanje kao opsesija*³⁰ Nova Vukovića i *Tragajući za Ljubišom*³¹ Radoslava Rotkovića. Prva, posvećena pripovijednom svijetu *Pričanja Vuka Dojčevića*, druga, životu, političkom djelovanju i „politici Ljubišine poetike“, značajno su uticale na još dublje i svestranije sagledavanje dometa umjetničke proze Stefana Mitrova Ljubiše i njegove političke ličnosti.

²⁹ Aleksandar Radoman, *Božidar Pejović kao proučavalac crnogorske književnosti XIX vijeka*, predgovor knjizi: Božidar Pejović, *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, Matica crnogorska, Cetinje, 2010, str. 27.

³⁰ Novo Vuković, *Pripovijedanje kao opsesija*, Obod, Cetinje, 1980.

³¹ Radoslav Rotković, *Tragajući za Ljubišom*, Pobjeda, Titograd, 1982.

Da interesovanje za Ljubišino stvaralaštvo ne jenjava i na prelazu stoljeća potvrđuju, osim brojnih naučnih skupova organizovanih njemu u čast, i sljedeće studije: Đuro Pejanović, *Ljubišino djelo u svjetlu književne kritike i istorije književnosti*³², Vuk Cerović, *Pričanja Vuka Dojčevića Stefana Mitrova Ljubiše*³³, Vojislav P. Nikčević, *Ljubišina jezička kovnica: od talijanaša do narodnjaka*³⁴, Radomir V. Ivanović, *Stefan Mitrov Ljubiša – prilog poetici*³⁵ i Miodarka Tepavčević, *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*³⁶.

Lik Vuka Dojčevića

Najistaknutiju poziciju u građenju pripovjednog svijeta pričanja ima Vuk Dojčević. Dvostruka uloga koju on posjeduje u književnome tekstu, značajan je indikator preko kojega otkrivamo stvaralačke modele uspostavljene u *Pričanjima Vuka Dojčevića*.

Nijedan lik u literarnoj zaostavštini Stefana Mitrova Ljubiše nije potpunije izgrađen od Vuka Dojčevića. Za razliku od junaka *Pripovijesti crnogorskih i primorskih*, koji su mahom portretisani kao izdanci herojske patrijarhalne kulture, Vuk Dojčević predstavlja sasvim osobenoga književnog junaka. Već u uvodnom pričanju „Vuk Dojčević“, autor nam daje njegov opis: „Bio je čudi veseljaste i šaljive, uma oštra i bistra, pameti zdrave i dosjetljive, govora puna i otresna“.³⁷

³² Đuro Pejanović, *Ljubišino djelo u svjetlu književne kritike i istorije književnosti*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1996.

³³ Vuk Cerović, *Pričanja Vuka Dojčevića Stefana Mitrova Ljubiše*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 2000.

³⁴ Vojislav P. Nikčević, *Ljubišina jezička kovnica: od talijanaša do narodnjaka*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 2003.

³⁵ Radomir V. Ivanović, *Stefan Mitrov Ljubiša – prilog poetici*, Pegaz – Orfeus, Bijelo Polje – Novi Sad, 2003.

³⁶ Miodarka Tepavčević, *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2010.

³⁷ Stefan Mitrov Ljubiša, *Djela*, CID, Podgorica, 2001, str. 209.

Stefan Mitrov Ljubiša pri slikanju svoga književnog junaka polazi od njegovih psiholoških karakteristika. Ističe Dojčeviću mudrost³⁸, lukavstvo, sklonost ka humoru kao i talenat za pripovijedanje. Navedene osobine koje Dojčevića determinišu imaju veliki značaj za cjelokupnu kompozicionu shemu djela, pogotovo zbog činjenice da Vuk Dojčević u isto vrijeme figurira kao pripovjedač i junak pričanja.

Nakon početnoga opisa Dojčevića kojeg daje sami autor, nailazimo u sljedećem pričanju (*Ako laže koza ne laže rog*) na još jedan: „No se zaran vidjelo da me bog nije za knjigu stvorio jer u cijeloj godini đaćenja ne bjah primio ni da sričem to li da čitam, nego utuio časove i psalme, pa bi' ih sreda naizust izrekao ka iz vode“³⁹.

Ovakav stav Dojčevića prema knjizi i pisanoj riječi omogućava autoru da iskoristi leksički i jezički potencijal svoga junaka, a u isto vrijeme da opravda stav iz autopoetičkog komentara u prološkom pričanju: „ (...) učeni ljudi (a to se ne da tajiti), ako su znanju i umjetnosti dar božji pripomogli, dosta su jeziku odmogli. Ja ne nijekam da je jezik, kao kojemu drugo drugo znanje, napretku i svršenosti vrijedan, ali sam uvjeren da

³⁸ Mudrost kao jedna od najvažnijih osobina Vuka Dojčevića, navela je Velibora Gligorića da u knjizi *Srpski realisti* zaključi: „Zbirci *Pričanja Vuka Dojčevića* najprikladniji bi bio naziv *Mudrolije Vuka Dojčevića*. Pojam mudrolija najbolje bi odgovarao njegovom pametovanju u pripovedanju, iskusnom raspedanju zamršenih čvorova života, lukavstvima njegovog duha i njegovoj mudrijaškoj visprenosti. On u pretežnom broju svojih pričanja prikazuje sebe da je pametniji, mudriji, iskusniji od drugih, da je njegovo rasuđivanje ne samo lekovito za raspre o kojima je reč u ovim pričama, već i za sve raspre takve vrste koje se mogu izroditi iz ljudskih odnosa“. (Velibor Gligorić, *Stjepan Mitrov Ljubiša*, u knjizi: *Srpski realisti*, Prosveta, Beograd, 1954, str. 100.)

³⁹ Isto

je činitelj, toga napretka oni dijelak naroda našeg koji živi gdje se drugog jezika osim našega ne zna ni čuje...“⁴⁰

Da bi dodatno osnažio navedene osobine koje Dojčević ima, Ljubiša mu pridaje još dvije – strah i kukavičluk. Bitka pred Carigradom kojoj je Dojčević svjedok, donosi nam više primjera Dojčevićeva nejunaštva. Izdvojićemo sljedeći: „Družina se sokoli, oružje svijetli i puni, a meni se osjekle noge, presahlo grlo a srce umrlo.“⁴¹

Upotreba sintagmi iz narodne epske poezije, „družina se sokoli“, „oružje svijetli i puni“ još više potenciraju strah Dojčevića i doprinose aktiviranju humora. Nepoštedovanje ličnoga junaštva navelo je pojedine istraživače Ljubišina djela na vrlo smjele zaključke da je Ljubiša u liku Vuka Dojčevića prikazao „parodičnog Sanču Pansa naše donkihotske epske emfaze“⁴². Kako je Stefan Mitrov Ljubiša želio da kroz usta Vuka Dojčevića „vjerno“ opiše način života, običaje i kulturu crnogorskoga naroda, a prvenstveno da iskaže ljepotu narodnog jezika, dovođenje junaštva Dojčevića u svojevrzni „minus postupak“ sredstvo je koje doprinosi navedenom cilju. Oduzimanjem hrabrosti otvara se prostor za kompenzaciju na duhovnome planu u kojem Dojčević pokazuje svu raskošnost i višedimenzionalnost svojega lika.

Humor je važna osobina Vuka Dojčevića. Uloga bistrog rezo-nera koji realistički posmatra svijet oko sebe nije Dojčevića spriječila u namjeri da stvarnost slika bojama smiješnog, komičnog, satiričnog, a katkad karikaturalnog i grotesknog. Smijeh u *Pričanjima Vuka Dojčevića* proizilazi iz situacija u

⁴⁰ Isto, str. 208.

⁴¹ Isto, str. 212.

⁴² Dragiša Živković, *Parodično-humoristični i ironični stilski elementi kao tvorački princip u srpskoj prozi XIX veka*, u knjizi *Evropski okviri srpske književnosti*, Prosveta, Beograd, str. 205.

kojima se Dojčević kao akter pričanja nalazi, u postupcima drugih likova, odnosno njihovim akcijama i djelanju. Kroz humoristički filter provučene su i najveće svetinje. I o njima Dojčević govori slobodno i bez ustezanja, a činjenica da su one predmet smijeha i podsmijeha, pojačava intenzitet humora. Tako u IX pričanju (*Kakva jeđa, takva međa*) stari daskale podmeće piper-skoj babi ikonu Svetog Stefana umjesto Svetog Nikole. Ona se žali i jada, trudeći se da ne zaboravi da je i Sveti Stefan svetac. Upravo se iz komplikovane situacije u kojoj se našla rađa humor: „Gdje svetoga Stevana, Bog mu kidisao prije roka? (...) što me čoe k iskopa ni krivu ni dužnu! (...) Ja sam čisto i bisto tražila svoga sveca, a on me, ćoru i neznalu prevari na teškoj božjoj vjeri, pomamila ga!“⁴³

Odgovor daskala, nakon što je stvar došla do suda, takođe obiluje humorom: „Sveti Nikola, (...) nije mogao ostarati ni vladčiti, da nije momkovao i đaćio... (...) niko od živijeh nije ga gledao oči u oči, da zna kakvoga je zraka i oblika...“⁴⁴

Kritička nastrojenost prema religijskim zabludama i narodnim sujevjerjima omogućili su Ljubišinom junaku da se konstituiše u tip „sekularizovanog pripovjedača“⁴⁵. Njime se razbijaju okovi tradicionalne patrijarhalne kulture i bogati broj „tačaka gledišta“ preko kojih se posmatra svijet. Komika i humor u *Pričanjima Vuka Dojčevića* služe za realističko portretisanje karaktera i njihovih postupaka. Aktiviranje humora doprinosi objektivizaciji narativne zbilje. Preko humora Ljubiša se iskazuje kao „autentični pisac realist“⁴⁶ jer uspijeva „snažno rukovoditi oružjem komike radi izobličavanja zla među ljudima“⁴⁷.

⁴³ Stefan Mitrov Ljubiša, *Djela*, CID, Podgorica, 2001, str. 230.

⁴⁴ Isto, str. 232.

⁴⁵ Radomir Ivanović, nav. djelo, str. 84.

⁴⁶ Radoje Radojević, nav. djelo, str. 175.

⁴⁷ Isto

Sljedeća osobina koju Dojčević poseduje jeste došetljivost, koja je najviše eksponirana crta njegovog karaktera. Nalazeći se u povlašćenoj poziciji pripovjedača, Dojčević svojem auditorijumu želi staviti do znanja da je na svoju došetljivost posebno ponosan. Domišljatost Vuka Dojčevića zbog toga je predmet velikoga broja pričanja. U II pričanju (*Svuda pođi, doma dođi*) Ivan-beg pokušava prevariti Dojčevića time što ga šalje zajedno s „lacmanom“ u razgledanje Mletaka. Zahvaljujući britvici koju sve vrijeme đelje Dojčević uspijeva pronaći put natrag, nakon što ga u lavirintu mletačkih ulica napušta vodič. Već u narednom, III pričanju (*Pri mucu trista, po mucu ništa*) nalazimo novi primjer došetljivosti. Bokelj dolazi kod Vuka Dojčevića da mu ovaj izmoli „koji dukat“ od gospodara Ivan-bega da bi uspio popraviti stari brod. Dojčević ga savjetuje da se „prođe zajma i zle sreće“ i da će ga on naučiti kako će se „brod preko noći pretvoriti pepelom, a iz pepela nići noviji i ljepši“. ⁴⁸ Paljenje broda u trenutku kad Mlečani biraju novoga dužda pripovjedač opisuje ovako: „Diže se krvavi plam do pod oblakâ, koji u vodi osijevaše do sama kraja kâ u zrcalu, a vrele varovnice rone se niz brdo i u moru gase. Rasvijetlila obala i sporedne ulice, da bi vidio iglu šivaticu na sred puta; zablještu se junačke oči kao kad se ubeče u sunčani zahod. Jadni ti mletački ognjevi spored ove goruće pučine! Izništaju kao zvijezde kad sunce grane. A ja i oni Bokijelj namjerili se pri obali na mostu, lijepo spored broda, i vikamo u urnebes: „Na čast i slavu duždevu! Viva San Marco!“

Domišljatost Vuka Dojčevića donose „Bokijelju“ novi brod, a pripovjedaču priliku da kroz satiričan opis jedne od najvećih mletačkih svetkovina otkrije svu snagu svoga pripovjedačkog talenta i „krasnorječja“ ⁴⁹.

⁴⁸ Stefan Mitrov Ljubiša, *Djela*, CID, Podgorica, 2001, str. 218.

⁴⁹ Navedeni odlomak obiluje poređenjima: „diže se krvavi plam do pod oblakâ, koji u vodi osijevaše do sama kraja kâ u zrcalu“; „zablještu se junačke

Došetljivost Vuka Dojčevića iz IV pričanja (Teško nogama pod mahnitom glavom) aktivira još jednu njegovu osobinu – osvetoljubivost. Uvrijeđen što mu Gospodar i gospoda „riječ baciše u smetlište“⁵⁰ odlučuje da se osveti, tako što pravi od komada „lučendrovine“ pruće koje navlači na noge i „udari poljem“ ostavljajući za sobom tragove „međedove stope“. Humorističku scenu pohoda Ivan-bega i perjanika „zvjeretu u potoč“ dodatno pojačava vrijeme u kojem se radnja pričanja zbiva – Božić.

Vuk Dojčević je u *Pričanjima Vuka Dojčevića* branilac patrijarhalnih svjetonazora, narodne etike, filozofije i morala. Međutim, ta uloga ga ne sprečava da u književnom tekstu opstane kao lik koji „živi punim životom“, sa svim svojim vrlinama i manama. Dokaz za tu tvrdnju nalazimo u XVII pričanju (*S tuđa konja nasred polja*) kojim se upotpunjuje slika njegova karaktera. Primivši mito od Primoraca pokazuje da je potkupljiv. Ova osobina, nesvojstvena junaku herojskog svijeta doprinosi njegovom temeljnom obogaćivanju i udaljavanju od narodnoga prototipa. Pitanjem istorijskog postojanja Vuka Dojčevića bavili su se brojni istoričari književnosti. Božidar Pejović je prvi stručnoj javnosti ukazao na dokument, koji svjedoči da je Vuk Dojčević postojao kao istorijska ličnost:

„U jednom crnogorskom dokumentu s kraja XV vijeka, koji je objavio Pavle A. Rovinski na 727. strani 3. toma svoje knjige *Černogorija*, Dojčević se pominje kao jedan od dvojice milosnika Đurđa Crnojevića. Znači da je doista i postojao, da je crnogorska istorijska ličnost.”⁵¹

oči kao kad se ubeče u sunčani zahod“; „izništaju kao zvijezde kad sunce grane“. O poređenjima u *Pričanjima Vuka Dojčevića* vidjeti: Novo Vuković, *Neke stilske karakteristike Dojčevićevog pričanja, Stvaranje*, god. XXIX, decembar 1974, str. 1568–1573.

⁵⁰ Stefan Mitrov Ljubiša, *Djela*, CID, Podgorica, 2001, str. 221.

⁵¹ Božidar Pejović, *Književno djelo Stefana Mitrova Ljubiše*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, str. 151.

Navedeni podatak potvrđuje da je anegdotska tradicija vezana za ime Vuka Dojčevića svoj početak imala u XV vijeku. Sačuvana u svijesti crnogorskoga naroda tokom dugih vjekova, našla je uporište u umjetničkoj prozi Stefana Mitrova Ljubiše.

Vuk Dojčević je najpotpunije izgrađen lik u Ljubišinoj pripovjednoj prozi. Činjenica da mu je autor namijenio dvostruku ulogu u tekstu potvrđuje kompleksnost njegove pozicije. Folklorne tvorevine o Vuku Dojčeviću, u kojima je on isključivo prikazan kao šaljivdžija i spadalo, poslužile su Ljubiši kao naraativni predložak, preko kojeg dodatno oblikuje svog literarnoga junaka. Ili, kako to Vilovski kaže, Ljubiša je „pronašao bio među svojim zemljacima novi tip i novoga junaka, koji je dotle bio u Boki i u Crnoj Gori, istina, znan, ali je tek postao čuven i besmrtno onda, kad je kroz njegova usta počeo umovati i pričati sam – Ljubiša“⁵².

Dezintegracija folklornih oblika (anegdote i poslovice)

U zanimljivom i često citiranom radu o anegdoti kao umjetničkom djelu, Pero Slijepčević piše: „Crna Gora majdan je za anegdotu, jer voli jezgrovitu i krilatu reč i hitru šalu, jednako kao i neobičnu epsku akciju“⁵³. Ne samo što on Crnu Goru vidi kao prostor u kojem je do punog izražaja došla ova folklorna vrsta, već joj određuje karakter sintagmama: „jezgrovita i krilata reč i hitra šala“. Anegdota se upravo definiše kao „sažeto ispričan događaj ili događaj iz života mahom istorijskih

⁵² Todor Stefanović Vilovski, *Stjepan Mitrov Ljubiša, utisci i uspomene*, drugo izdanje, Štampa bokeške štamparije u Kotoru, Kotor, 1908, str. 81.

⁵³ Pero Slijepčević, *Anegdota kao umetničko delo*, u knjizi: *Srpska književnost u književnoj kritici – Narodna književnost*, priredio Vladan Nedić, Nolit, Beograd, 1972, str. 530.

ličnosti“⁵⁴. Iznikla iz usmene tradicije crnogorskoga naroda, ona će postati jedan od najvažnijih folkornih predložaka fragmentarne ili disperzivne proze *Pričanja Vuka Dojčevića*.

Postoji određeni broj pričanja u kojima su dosljedno sačuvane osobine anegdote, naročito u onima će se kao glavni akter pojavljuje sam Dojčević. U prvom pričanju nalazimo veći broj epizoda koje su najmanje otišle od narodnoga izvora. Prva od njih, epizoda u manastiru sadrži sve osobine klasične anegdote. Njena jednostavnost počiva na „jedroj zbijenosti, ona ne objašnjava već projicira“⁵⁵.

Jednostavnim i kratkim uvodom, naglašavajući vrijeme i mjesto zbivanja radnje, pripovjedač se istoga trena fokusira na okolnosti koje će dovesti do „sukoba radnje ili reči“⁵⁶:

„Kad bilo doba večernje, pokrije iguman sud bukovijem krugom (...) Ja željan mrsa (jer mi bjaše bob iz pupka proniknuo), uljegnem u ćeliju, udrobim suha hljeba u varevinu i pogostim se i posrkam je, dok vidjeh kutlu dno.“⁵⁷

Dijalog između igumana i Dojčevića obiluje humorom, a razrješenje sukoba kondenzuje „srž dramatike“⁵⁸: „Evo ga na mene u obor’, pretvorio se veseo i šaljiv, što njegovo ne bješe. Kad mi se primače upita me:

Il’ ti je milija pogača ili mlijeko?

A ja njemu:

– Meni, vaistinu, da udrobim.

– A posrka li ti ono jamuže u ćeliji?

– Ne ja, ni sudio bog, nego mačke.“⁵⁹

⁵⁴ *Rečnik književnih termina*, drugo dopunjeno izdanje, Nolit, Beograd, 1992, str.

⁵⁵ Pero Slijepčević, nav. djelo, str. 528.

⁵⁶ Pero Slijepčević, nav. djelo, str. 529.

⁵⁷ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 209.

⁵⁸ Pero Slijepčević, nav. djelo, str. 529.

⁵⁹ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 210.

Epizoda se završava poslovicom, koja se javlja kao poenta, sažima naraciju i poprima humorističko značenje: *Ako laže koza, ne laže rog*.⁶⁰

Za razliku od pričanja će je poslovice upotrijebljena jedanput, i to na epiloškoj granici kao smisaoni zaključak, u ovom pričanju pojavljuje se pet puta. Ostajući u svim pričama, manje ili više na nivou klasične anegdote, pripovjedač poslovicu koristi kao vezivno tkivo pomoću kojega vrši ulančavanje anegdota. Ulančavanje anegdota u pričanju „Ako laže koza, ne laže rog“ može se predstaviti na sljedeći način:

1. Anegdota u manastiru;
2. Anegdota s kapetanom i jeguljom;
3. Anegdota o igri „s muhom“;
4. Anegdota o bici pred Carigradom;
5. Anegdota u bailovom dvoru i bici u Carigradu;
6. Anegdota u Mlecima;

Ulančavanjem anegdota, I pričanje poprima novelistički karakter.⁶¹ Sličan postupak primijenjen je i u II (*Svuda pođi, doma dođi*) i III pričanju (*Pri mucu trista, po mucu ništa*).

Raznovrsnost upotrebe anegdotskog predloška potvrđuje XXVI pričanje. U kratkoj priči *Najteže je doći vragu s traga*⁶²,

⁶⁰ Motiv krađe u manastiru prisutan je i u drugim zbirkama anegdota. Tatimir Vukanović navodi da slična priča postoji u zbirci Joanikija Pamučine, mostarskoga arhimandrita, naglašavajući da ova priča „ide u onaj ne mali broj šala, koje se čine na račun manastirskih đaka i koje su među njima vrlo obične“. (Tatimir Vukanović, *Pričanja Vuka Dojčevića, Stvaranje*, br. 11–12, Cetinje, 1947, str. 664.)

⁶¹ Definišući *Pričanja Vuka Dojčevića* kao fragmentarnu ili disperzivnu prozu, Radimir V. Ivanović vrši genološku podjelu pričanja na: „kratku kratku priču (II, IV, V, VI, VII, VIII, XIX, XXI, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXV i XXXVII), kratku priču (III, IX, X, XI, XII, XIV, XV, XVI, XX, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXX, XXXIV i XXXV), novelu (I i XXXI) i pripovijetku (XIII)“. (Radimir V. Ivanović, nav. djelo, str. 104)

⁶² Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 302–306.

Vuk Dojčević dolazi u brčeoski manastir da bi, zajedno s mještanima, riješio spor dvojice zavađenih igumana, koji se svađaju oko „manastirskih ključeva“. Kad dođu kod prvoga igumana, on im priča anegdotu iz svoje mladosti, o čovjeku „koji je živio u velikoj tjesnoti i krvavijem znojem izbijao hljebac iz zemlje“. Pošto mu je umro „vo hranjenik“, čovjek odluči pozvati kamatnika da mu pozajmi pare. Ovaj ne htje, nego ga nauči da ore „s tijekom ostatkom“. Upregnu ga, pa poče orati. Kad čovjek viđe da kamatnik udara njega, a ne vola, kaže mu: „Ne bodi mene, jadan ne bio, no plavonju; ja umijem zboriti i zbor razumijem!“ Navodeći riječi iz njemu poznate anegdote, iguman poručuje Dojčeviću i mještanima: „Tako i ja vama velju; počite u igumna i njega žignite, a mene ne treba bosti; ja umijem zboriti i zbor razumijem!“⁶³ Drugi iguman takođe „udari da priča“ kako čovjek nije htio cjelivati ikonu u crkvi, na koju mu je pokazao crkvenjak s kojim je bio u velikoj mržnji. Završetak anegdote iguman koristi u cilju opravdanja sopstvenoga stava: „A jadan, jadan! Neću cjelivati gdje me ti učiš, ako ću se do časa pomamiti!“

Anegdotsko kazivanje u ovom pričanju u službi je govora likova. Oba igumana koriste je da bi potvrdili ispravnost svojih postupaka. Upotrijebljena zajedno s poslovicom, anegdota njihovim argumentima daje opštiji smisao, odvaja se od konkretnoga događaja i poprima univerzalne dimenzije. Upravo je univerzalnost jedna od osobina anegdote, koja je u *Pričanjima Vuka Dojčevića*, uz primjetne autorske intervencije, dodatno osnažena.

Pišući o karakteristikama anegdota, Pero Slijepčević rezimira, kako u njima opis mora biti „najkraći mogući, kao okvir“.⁶⁴ Razgrađivanje anegdotske osnove u *Pričanjima Vuka Dojčevića* vrši se brojnim deskripcijama. Već u početnom pričanju (*Ako laže koza, ne laže rog*) nailazimo na jedan opis, koji predstavlja,

⁶³ Isto, str. 304.

⁶⁴ Pero Slijepčević, nav. djelo, str. 530.

kako to Pejović zaključuje, „prvi takav u našim književnostima do sedamdesetih godina 19. vijeka“⁶⁵:

„Oblo imo oko broda, s kraja na kraj, vre e, pune vune i kostreti, kako nas ne bi tobo probilo tursko zrnje, a ukrcamo sijaset praha, pakla, smole i svakojaka smuda. Vidim je pogibiju o ima, i bjah iv umro od straha. Nije ala ni stvar mala u i su est brodova me u etiristo emija, zbijenih kao arna gora! Dru ina se sokoli, oru je svijetli i puni, a meni se o ekle noge, presahlo grlo, a srce umrlo. Kad pade tama na zemlju, da se ne vidi prsta pred oko, digni mi jedra, a vjetar ka iz ustiju, jer se bojasmu zavesti, da ne bi Turci na onoj notnjoj ti ini uli vesla gdje u paocima kripu u a po vodi mlate. Tek se pribli imo turskome brodu, stade iska i treska, pokli i uri anje, imah od straha pasti na vrh glave. Najprvi turski top prebi gnjate jednome mi ro aku nazlobrzovi u. Ja se, nesre an, zabij u ne to ovsu pod krmu, vrh same vo ine klijeti, i tu se zgu i i potaji, ka spu u kori, dok ustraja krvavi boj!“⁶⁶

Nalazeći se u teškoj, gotovo bezizlaznoj situaciji, Dojčević priča o pripremama mletačke mornarice za napad na Carigrad. Budući da je svjedok bitke, Dojčević slušaocima predočava projekciju datoga događaja iz svoje subjektivne perspektive. Iz toga razloga, subjektivizovanjem pripovijedanja, naglašavanjem sopstvenoga nejunaštva, odnosno, kukavičluka i scensko-mimetičkim opisom pripreme boja, razbija se anegdotska struktura, kojom se, zapravo, „sjenči ukratko karakter i profil ličnosti, date situacije i njenih učesnika“.⁶⁷

⁶⁵ Božidar Pejović, nav. djelo, str. 179.

⁶⁶ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 212.

⁶⁷ Radosav Medenica, *Karakterološki i kulturno-istorijski profil crnogorske kratke priče i anegdote*, Grafički zavod, predgovor knjizi: *Crnogorske anegdote*, Titograd, 1967, str. 9.

Naturalistički opis kuge u XI pričanju (*Nešto nešta izjelo, pak od nešta nešto ostalo*), bure u XXX (*Ko se hvali taj se kašom hrani*), opis crkve Aja Sofije u XXXI pričanju (*Ako je muka trpjeti, nije pametovati*), pored gore navedenoga, pokazuju svu ljepotu pripovjedačkoga stila Stefana Mitrova Ljubiše. Proničući u najsitnije detalje pripovijedanoga, Ljubiša se iskazuje kao pisac izuzetne moći vizuelizacije. Međutim, stavljanje akcenta na epsko prikazivanje pripovjedne stvarnosti, lišilo je veliki broj pričanja deskripcija, koje bi „mogle da provedre, makar s vremena na vreme, zbilju tog sveta, bačenog na usku brazdu života, uklještenog između mletačkog lukavstva i turskog nasilja“⁶⁸.

Deskriptivni pasaži u pojedinim pričanjima predstavljaju svojevrsno nasilje nad strukturom i kompozicijom teksta. Takvo je XIII pričanje (*Nekome na glas, a nekome na čast*), u kojem se opisuje ženska narodna nošnja, i to s tolikim obiljem detalja kao da se radi o etnografskom zapisu. Autorski glas postaje dominantan u odnosu na pripovjedačev, a na uštrb kompozicione „arhitektonike“. Svjestan te činjenice, autor „podmeće“ svome junaku ove riječi: „Sad recite iz duše: jesam li je dobro spazio?“

U XV pričanju (*Niti se u dobru uznesi, ni u zlu ponizi*), arheptipsko anegdotsko kazivanje biva transformisano i razgrađeno razvijenim psihološkim opisom ličnosti. Iznoseći detalje iz života „jednog Primorca naše ruke“, Ljubiša slika karakter „otpadnika“, čovjeka koji, zarad sopstvenih, sebičnih interesa, napušta vrijednosti sociokulturnoga prostora kojemu pripada. Rano odvojen od patrijarhalnih svjetonazora svoje sredine, uskače u „tuđe jato“ koje ga mijenja i zaboravlja na „podoj i odgoj“. Zbog toga oštrica pripovjedačeve kritike biva usmjeren prema njemu već na prološkoj granici⁶⁹ ovoga pričanja.

⁶⁸ Đuza Radović, *Kazivanja Stjepana Mitrova Ljubiše*, Savremenik, br. 7–8, jul–avgust 1957, str. 146.

⁶⁹ Za kraće pripovjedne forme, bilo usmene ili pisane, početak predstavlja,

Još razvijenije psihološko portretisanje likova nalazimo u XXII pričanju (*Strahić kozu pase*), u kojem se prikazuje Ivka, „jedinica u oca udovca“, i njena „vjetrušasta priroda“. Pripovjedač opisuje ovako oholu, prevrtljivu, razmaženu i obijesnu đevojku: „Vjetrušasta i prevrtljiva, Ivka je mrzila ono što je juče ljubila, kudila što je malo prije hvalila, skubla i parala što je dugo njivila i vezla. Takve goropadne naravi nije još među nama nicalo; u očni trem smela bi barjak vojske! Ševrdulja, često bi se uvijala i pretvarala najboljim čeljadetom, dala ti krvi ispod grla, darovala sa sebe košulju, činila blagim riječima da šljegnu zvijezde s neba, pak te opet do časa grdila, bručila i da može u jamu turila. Silna, obijesna, pretvorna, kad čela kad osa, ne znadijaše joj se božijega lijeka ni ljudskoga načina.“⁷⁰

Detaljniji opis u ovom pričanju u službi je naslovne sintagme – *Strahić kozu pase*. Naglašavanjem osobina glavne junakinje, potencira se humorna nota na kraju pričanja.

Četvrto pričanje (*Teško nogama pod mahnitom glavom*) pošeduje osobine klasične anegdote. Međutim, kratki opis hladnoće u kojoj se Dojčević našao, razbija anegdotsku osnovu: „Kad bilo pred zoru, počne da brije vjetrić s Lovčena, oni naš

ako ne najvažniji, a ono jedan od najpresudnijih elemenata u organizovanju narativne zbilje. Pišući o karakteristikama početaka u pripovjednoj prozi Stefana Mitrova Ljubiše, Erih Koš konstatuje: „Ne skanjuje se (Ljubiša-prim. N.P.), ne iskašljava dugo pre nego što će progovoriti, ne namešta se i ne gnezdi u stolici, niti pokušava da ozbiljnim izrazom lica svojoj priči da izuzetnu važnost i sudbinsku težinu. Ne zauzima kabotenske poze, ne gubi se u dugim opisima i nepotrebnim objašnjenjima, ne stvara oko priče i pripovedača veštačku atmosferu, ne šaržira i ne pada u iskušenje da, poput mnogih pisaca, precenjuje literarni nakit, a potcenjuje literaturu kiteći priču toliko da ona pod tom književnom šminkom najzad gubi svoje lice, smisao i važnost.“ (Erih Koš, *Stefan Mitrov Ljubiša ili početak pripovetke*, Letopis Matice srpske, Novi Sad, maj 1975, str. 531.)

⁷⁰ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 285–286.

prijatelj što leđi rosu o Ilinu dnevnu. Otepali prsti, a uha i nos promrzli i očeličili, da bi od njih komad po komad kršili kao od cakla. Stani ti ja da puham u šake i da se bijem rukama po bedrima, da mi se tobož krv u žilama ne smrzne.“⁷¹

Pored anegdote, najfrenkventniji folklorni oblik u *Pričanjima Vuka Dojčevića* je poslovice. Višestruka je njena uloga u kompozicionom sklopu pričanja. Svih trideset i sedam pričanja kao naslovnu sintagmu imaju poslovice. Isto tako, poslovicom se završava svako od njih. Osobine poslovice, gnomičnost, sažimanje svih životnih manifestacija u jedan iskaz, dale su pričanjima širi smisao, koji se ne zadržava na lokalnom značenju.

Korišćenjem poslovice u *Pričanjima Vuka Dojčevića*, Ljubiša se približio jednoj specifičnoj vrsti narodnih pripovijedaka – pričama uz poslovice. U predgovoru knjige narodnih pripovijedaka, Vuk Karadžić je zapisao: „Kod đekojih poslovice (đe sam znao) dodao sam pripovijetke od kojih su poslovice postale, i po kojima će čitatelj lasno moći doznati u kakvim se događajima one poslovice sad govore (ponajviše je običaj da se uza svaku ovaku poslovicu cijela njena pripovijetka najprije pripovijeda).“⁷²

Dakle, Vuk prepoznaje posebnu vrstu poslovičkog kazivanja, koja se denotira tek na osnovu konteksta, jer, kako tvrdi, „mloge poslovice ne mogu razumjeti ni svi Srbi, a kamoli ko od drugi naroda“⁷³. Stefanu Mitrovu Ljubiši je, po mišljenju književne historiografije, bila poznata ova vrsta poslovice upravo iz spisa Vuka Stefanovića Karadžića.

Poslovice u *Pričanjima Vuka Dojčevića* služi i za suptilnija psihološka nijansiranja likova. U XXII pričanju (*Strahić kozu*

⁷¹ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 221.

⁷² Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke, zagonetke i poslovice. Knjiga druga, Poslovice i u običaju uzete riječi*, Državno izdanje, Biograd, 1900, str. XI

⁷³ Isto

pase) pripovjedač opisuje đevojku naprasite prirode, pa zaključujući da je slična „pokojnoj mati“, niže tri poslovice jednu za drugom: „...kruška pod kruškom; što od šta palo; kakvi roditelji na ognjištu, takva djeca na buništu!“

Ulančavanje poslovice vrši se i u XVI pričanju (*Imasmo te, ne znasmo te; izgubismo te, poznasmo te*). U ovome pričanju, Klimenti sazivaju skupštinu na kojoj odlučuju hoće li platiti porez. Prvi govornik, „jedan starac runjatijeh prsiju, sastavljenijeh obrva“ pokušava ubijediti plemenike da odustanu od plaćanja poreza. Navodi cijelu istoriju svoga plemena i naročito ističe da Klimenti nikada nijesu htjeli da izgube svoju samostalnost, bilo da su u pitanju Mleci, Turci ili domaći gospodari. Nakon starca, riječ uzima glavar. Da bi svojim riječima dao dodatnu snagu i ubijedio saplemenike da odustanu od te namjere, glavar, već na početku svojega izlaganja kaže: „Mirno jagnje dvije majke pose, a plaho neće ni jedne. Koja se ruka ne da sjeći, treba je ljubiti!“⁷⁴

Nalazeći se na epiloškoj granici teksta kao sublimacija izrečenog, poslovice pričanjima daje univerzalni smisao. Mudrost koju posедуje, sklonost ka poslovičkom sažimanju iskaza, Dojčević-pripovjedač često potencira na kraju pričanja: „Moja besjeda osta u prvijema, da se među ljudima sponaša dok je svijeta...“⁷⁵ „Na toj mojoj vežu osudu, a ostade u besjedi riječ: *Ženski donos – prazni ponos!*“⁷⁶

Upotreba folklornih formi u *Pričanjima Vuka Dojčevića* je višestruka. Stefan Mitrov Ljubiša koristi anegdotu i poslovicu, između ostalih formi, i vrši proces njihove istovremene kanonizacije i dekanonizacije. To znači da se njihovom transformacijom i razgradnjom, udaljava od folklornoga izraza, pa usljed

⁷⁴ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 268.

⁷⁵ Isto, str. 222.

⁷⁶ Isto, str. 239.

toga u *Pričanjima Vuka Dojčevića* možemo prepoznati postupak kratke priče⁷⁷.

Da se radi o specifičnom stvaralačkom postupku, potvrđuju i riječi Isidore Sekulić: „Narodni letopis, i dok je čisto usmena rabota, mučna je *literarna* prerada nekog superiornog slušača, koji bira, proverava, prerađuje, steže i širi. Pa onda dalje: prerada te prerade jednog još superiornijeg slušača. Najzad, obrada usmenog letopisa u pismeni, književnost je, lična i originalna književnost svoga roda.“⁷⁸

Folklorne forme poslužile su Ljubiši da izgradi poseban literarni svijet *Pričanja Vuka Dojčevića*. On je jedan od rijetkih južnoslovenskih stvaralaca, koji je sedamdesetih godina 19. vijeka, a i u decenijama poslije toga, uspio da inkorporira usmene narodne oblike u osnov svoje pripovjedne proze. Ili kako Branko Banjević zaključuje, folklorni predložak je Ljubiša „koristio, a nije mu se podredio, pretvarajući ga u više umjetničke forme oslobađao ga se, razarajući ga spašavao ga je, ukidajući ga produžavao ga je“⁷⁹.

Pripovjedačka situacija u Pričanjima Vuka Dojčevića

Za razumijevanje odnosa usmene i pisane književnosti u *Pričanjima Vuka Dojčevića* od naročite je važnosti pripovjedačka situacija. Da je Ljubiša itekako bio svjestan njenoga značaja za kompozicioni sklop pričanja, svjedoče riječi iz prološkog pričanja „Vuk Dojčević“: „O Dojčevićevu životu ne znam više od onoliko što on *sam povijeda*...“⁸⁰ (podvukao N. P.)

⁷⁷ Postupak kratke priče ovdje upotrebljavamo u značenju koje joj daje Božidar Pejović. (Božidar Pejović, nav. djelo, str. 172.)

⁷⁸ Isidora Sekulić, nav. djelo, str. 423.

⁷⁹ Branko Banjević, *Priradni putevi ka sintezi, Stvaranje*, god. XXIX, Titograd, 1974, str. 1565.

⁸⁰ Stefan Mitrov Ljubiša, nav. djelo, str. 208.

Dakle, već na samome početku, Vuku Dojčeviću pridaje važnu ulogu – ulogu pripovjedača. Anticipirajući u isto vrijeme kao junak, Dojčević ima čvorišno mjesto u organizaciji pripovjednoga svijeta pričanja. Dojčević-pripovjedač i Dojčević-junak egzistiraju uporedo.

Na osnovu klasifikacije Franca Štancla⁸¹, uočava se da je u *Pričanjima Vuka Dojčevića* korišćena pripovjedačka situacija u 1. licu. Obilježja „Ih“ forme su mnogostruka. Egzistiranje junaka koji se nalazi u poziciji pripovjedača omogućava prividno uklanjanje pisca iz djela. Na taj način vrši se subjektivizovanje prikazane stvarnosti, pošto se pripovijedanje prikazuje iz doživljajno-opažajnoga mehanizma glavnoga protagonista Vuka Dojčevića. Upotrebom pripovjedačke situacije u 1. licu, Ljubiša se udaljava od narodnoga prototipa. Sve sačuvane rukopisne zbirke o Dojčeviću su pisane u 3. licu.

Aktiviranje „Ih“ forme ne znači udaljavanje od folklornoga načina pripovijedanja, već približavanje specifičnom pripovjedačkom modelu karakterističnom za književnoistorijski period kojem Stefan Mitrov Ljubiša i njegovo djelo pripada. U pitanju je folklorni model pripovijedanja.⁸²

Mjesto utemeljivača folklornoga izraza u južnoslovenskim književnostima pripada Vuku Stefanoviću Karadžiću. Baveći se sistematskim sakupljanjem narodnih tvorevina, u prvom redu narodnih pjesama, utiče na cijelu generaciju književnika. Kao sakupljač, Vuk daje prvenstvo epskoj pjesmi, ali vrijedno radi i na sakupljanju proznih vrsta, u prvom redu, pripovjedaka, anegdota,

⁸¹ Franc Štancl, *Tipične forme romana*, Književna zajednica Novog Sada, 1987.

⁸² O folklornom modelu pripovijedanja u srpskoj književnosti najiscrpnije je pisao Dušan Ivanić. Vidjeti: Dušan Ivanić, *Folklorni model pripovijedanja u (novoj) srpskoj književnosti*, u knjizi: *Svijet i priča*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2002, str. 7–30.

poslovice i drugih folklornih prozних oblika. Međutim, Karadžić rano uočava razlike u sakupljanju poezije i proze, pa stoga u predgovoru *Srpskih narodnih pripovijetki*, između ostalog, ističe teškoće pri njihovom „pisanju“, a ne „bilježenju“. Samim tim, Karadžić problematizuje odnos usmene i pisane komunikacije, odnosno, nemogućnost dosljednog transponovanja usmenog u pisani jezički niz. Svjestan te činjenice, Vuk Karadžić pisce savjetuje da: „U pisanju pripovjetki već treba misliti i riječi namještati (ali opet ne po svome vkusu, nego po svojstvu srpskoga jezika), da ne bi ni s jedne strane bilo prećerano, nego da bi mogao i učen čatiti, i prost slušati“. (podvukao N. P.)

Proces transponovanja usmenih folklornih tvorevina u pisano književnost podrazumijeva, kako to Vuk kaže, „namještanje riječi“. Upravo se sakupljanjem i objavljivanjem usmenih varijanti, to jest, njihovom stilizacijom i „namještanjem“ ukida *primarni folklorni model pripovijedanja*, karakterističan za folklorne vrste usmenog postanja. Transponovanjem u pisani medij, dolazi do sljedeće etape, đe autorski pripovjedni tekstovi teže oponašati primarni folklorni model pripovijedanja. Autorski tekst traga za sličnošću s usmenim pripovijedanjem, pa zahvaljujući tome, pripovjedač ponekad žali što ne može dostići prvobitni efekat usmenosti. Upravo iz odnosa koji autorski tekst uspostavlja s usmenim, oblikuje se *sekundarni folklorni model pripovijedanja*. Najčešće pripovjedač u prvom licu iskazuje naklonost prema usmenom pripovijedanju, ili u slučaju *Pričanja Vuka Dojčevića*, u vidu komentara autorskoga pripovjedača: „Ja sam ih slušao u različnijem prigodama od Mahina i Pobora, pa kako koje čuj, onako ga na brzu ruku i zapiši, da ne zaboravim, ako ne i na samu stvar, a ‘no na način pričanja i na oblike govora. Da sam znao stenografiju, ne samo što ćah sebe poštedjeti nekoliko truda, nego i ova pričanja bila bi življa i jezgrovitija...“

Iza riječi „da sam znao stenografiju“, krije se autorova težnja za približavanjem usmenoj govornoj situaciji. Nemogućnost da

se ista transponuje u pisani tekst, primorava autora da pažnju usmjeri „na način pričanja i na oblike govora“. „Način pričanja“ jeste, ustvari, Vukovo „namještanje riječi“.

Stefan Mitrov Ljubiša bio je jedan od najvatrenijih zagovornika filoloških i poetoloških koncepata Vuka Stefanovića Karadžića. Utilitarističko viđenje narodnoga jezika, sklonost ka izvornome folklornom pripovijedanju, nijesu Ljubišu naveli da, poput epigona, prosto imitira narodnog pripovjedača, već da na Vukovim osnovama, kreira sopstveni umjetnički tekst. Izraz „način pričanja“, stoga, predstavlja poseban postupak u građenju pripovijednoga svijeta *Pričanja Vuka Dojčevića*.

Značaj prološkoga pričanja *Vuk Dojčević* za kompozicioni sklop *Pričanja Vuka Dojčevića* je ogroman. Već je Todor Stefanović Vilovski, biograf Stefana Mitrova Ljubiše i autor knjige *Stjepan Mitrov Ljubiša, utisci i uspomene*, primijetio da je u uvodnome pričanju *Vuk Dojčević* sadržan „čitav program, i to program iskazan u nekoliko lapidarnih rečenica“.⁸³ Njegovu važnost za pripovjedački model uspostavljen u *Pričanjima Vuka Dojčevića*, potvrđuju i ove Ljubišine riječi: „...zato i molim čitaoca da meni, a ne mome povjedaču, zamjeri, ako mi se gdje nehotice, i uz prkos svakog nastojanja, potkrala kakva riječ ili oblik što nijesu po svem narodni... Ja i ne sumnjam da su se mnoga Dojčevića pričanja istrunila u toliko dugo vrijeme, kao što je čisto da do mene nijesu ni doprla sva ona što su do danas doživjela; a i od onijeh što sam čuo, izostavio sam sve što mi se svidalo sićašno ili suhoparno.“ (podvukao N. P.)

Uprkos činjenici da funkciju pripovjedača i junaka pričanja prepušta Dojčeviću, Ljubiša najavljuje i svoje prisustvo u pripovjedačkome postupku. Iako nije uvijek jasna granica će prestaje Dojčevićevo, a počinje Ljubišino pripovijedanje⁸⁴,

⁸³ Todor Stefanović Vilovski, nav. djelo, str. 82.

⁸⁴ Božidar Pejović sasvim ispravno u pojedinim pričanjima poistovjećuje Ljubišu s njegovim fiktivnim pripovjedačem. Za razliku od drugih

postoji određeni broj pričanja u kojima se prisustvo autorskog glasa snažnije oseća i utiče na pripovijedanje. To posebno važi za XIV pričanje *Nekome tonu pluta, a nekome plutaju olova*. U ovome pričanju Vuk Dojčević i Ivan-beg nalaze se u Mlecima i prisustvuju pozorišnoj predstavi. Na pitanje Ivan-bega kako bi, po njegovom mišljenju, trebalo da izgleda jedna pozorišna predstava, kao i čemu bi morala težiti umjetnost, Dojčević odgovara: „Ne bi’ ih pozatvarao, no bih činio da se igrači boljjem bave, da puku prikazuju slavna djela njegovijeh pretkova. Ali nemaju što? Da se prođu Grka, Rimljana, zapadne pljeve, tuđe dike i strana običaja; hotio bih da se iznesu na vidjelo divni ogledi našijeh junaka, mudraca, književnika, ženskiijeh glava, što su služili časti i imenu srcem, pameću, poukom, a pregoreli otadžbini život, imuće, porod i mir. Htio bih da se, spored tiju vrlina, gdjegdje ošibnu poroci našega puka, najviše osveta, sutuka, prerasuda, kletva i kunidba, kako bi se ogledao u prvijem, a pomrzio na potonje; I to sve da se ispriča prosto, naravno, u narodnoj odjeći, bez natege i gruboće, gdjegdje ljudskom šalom, a vazda, da ti se mili čuti; jer ljudi nijesu ni andjeli ni djavoli nego ljudi, prignuti čas dobru, čas zlu, kako ih nagoni ćud, nevolja, prigoda i hrđava družba. Tako bi se združila nedružina: korist i zabava, pouka i šala; a namirila večernja danguba obilatam žnjjetvom divnijeh primjera.“

Iz navedenoga odlomka očito je da ulogu pripovjedača preuzima Ljubiša. Cijelo pričanje predstavlja autopoeitički komentar u kome se Ljubiša određuje prema romantičarskoj poetskoj tradiciji. Ako imamo u vidu činjenicu da su rijetki autopoeitički stavovi Stefana Mitrova Ljubiše, onda uviđamo značaj istoga. Romantičarsko portretisanje karaktera, uzdizanje

proučavalaca Ljubišina djela, koji su tvrdili da autorski glas nije prisutan u *Pričanjima Vuka Dojčevića*, Pejović ističe da se Ljubiša „tobož sklanja iza svoga djela, i tako pothranjuje iluziju o pričanjima kao vjerno zabilježenim oblicima narodnog usmenog stvaralaštva“. (Božidar Pejović, nav. djelo, str. 178.)

narodnoga genija za Ljubišu ne dolazi u obzir, pošto je bitno da se prikažu i „poroci našega puka“, da pripovijedanje bude u „narodnoj odjeći“, a to uključuje i mogućnost upotrebe humora. Umjetnost vidi kao horacijevski spoj „slatkog i korisnog“.

Odnos pripovjedač-slušaoici

Jedno od najvažnijih oblikovnih elemenata folklornoga modela pripovijedanja jeste odnos pripovjedač-slušaoici. Preko njega, autorski tekst približava se usmenoj pripovjedačkoj paradigmi, koja kao proces i čin podrazumijeva aktivno učešće slušalaca. Na pomenuti odnos auktorijalni pripovjedač upućuje nas već na početku prološkoga pričanja *Vuk Dojčević*: „Uz duge zimnje večeri Vuk je pričao mladom gospodaru sve što mu se znamenitijega desilo za Ivanbega...“

Nalazeći se u povlašćenoj ulozi pripovjedača, Dojčević je itekako svjestan auditorijuma pred kojim iznosi detalje iz svog burnog i dugog života. U IV pričanju (*Teško nogama pod mahnitom glavom*), na primjer, opisuje zimsku hladnoću u kojoj se obreo i vjetar koji „ledi rosu o Ilinu dnevnu“. Zbog toga se obraća slušaocima: „Da me ko od vas onako nemilo bijaše, Hrista mi spasitelja, hćah ga ubiti!“

U VII pričanju (*Ako nemaš zlotvora, mati ti ga je rodila*) Vuk Dojčević nalazi se u poziciji „pomiritelja“ dva suprotstavljena plemena. Napetu atmosferu između Šestana i Tuđemila, koja je na ivici krvoprolića, pripovjedač opisuje ovako: „Puče vika i graja, da se ne čuje ko što govori, i već se primakli pokolju i trgli stotinu noževa iz korica, dok mi jedan pričasn i pobratim douši: „Evo zlo, ako ga ti ne pretečeš“. Skočih ti ja (ne bilo premijenjeno ka' jelen) na jedan iznositi kamen i slimih kapu, da me prije radoznanci poslušaju.“ (podvukao N. P.)

Mogućnost skore tragedije, kao i posljedice iste na život zavađenih plemena, opisivanjem „jelenskoga skoka“,

pripovjedač koristi za aktiviranje humora i „razvodnjavanje“ dramatične situacije.

Duboko svjestan činjenice da se pred njim nalazi auditorijum koji ga pažljivo prati i sluša, Dojčević u XXI pričanju (Ko hoće veće, on će iz vreće) kaže: „Sad ću preskočke povijedati, ako mi se ne zadrijema...“

Time Dojčević pokazuje da slušaoci igraju važnu ulogu u njegovom pripovijedanju. Kao iskusni pripovjedač, natopljen bogatim životnim iskustvom i mudrošću, Dojčević jasno prepoznaje znakove osciliranja pažnje slušalaca. Stoga, podređuje tok svoje priče prirodnom usmenom kazivanju, koji je, naročito kod Crnogoraca, značio odbacivanje nepotrebnih ukrašavanja i uljepšavanja, a usredsređivanje na srž priče i pričanja. U trenucima kad pažnja slušalaca slabi, pripovjedač u priču upliće direktno obraćanje. Indikativan primjer za tu tvrdnju jeste XXI pričanje (*Ko hoće veće, on će iz vreće*): „Pričaju, a i prilika je, da je Sveti Savo srpski dohodio jednom pod buljansko polje, da se preveze na otok, gdje je ljetovao, a vosci ne mogli prebroditi s uzrjana mora – svaki val bio ka’ planina – ter se on (hvala mu i slava!) baci kričkom zagonke. (...) i tako starac prođe suhoputno, da noge ne skvasi, a kad bi na otoku (čujte ovu!), da mu ne bi ko uza stope došao, pruži štap vrh vode, ter se put prošjede...“ (podvukao N. P.)

U XXIII pričanju (*Nekome na glas, a nekome na čast*), Dojčević opisuje napad hajduka na svatove i svoje držanje u tom trenutku. Zbog toga slušaocima iskreno kazuje: „Koliko se oni pregonili, mlada nevjesta uniđe u jednu jelovu alugu, u koju sam i ja samotreći malo prijed nje pribjegao i uklonio se – da vam se ništa ne hvalim – od hajdučkoga straha.“ (podvukao N. P.)

Nastavak pričanja donosi detaljan opis ženske narodne nošnje, u kojem autorski glas dominira nad Dojčevićevim. Etnografska i leksikološka autorska parada stavlja u pozadinu Dojčevićevo pripovijedanje. Svjestan svojevrsnog nasilja nad kompozicijom

i strukturom pričanja, autor svome junaku podmeće ove riječi: „Sad recite iz duše: jesam li je dobro spazio?“

Stefan Mitrov Ljubiša slijedio je trag usmenoga pričanja. Na mehanizmima prenošenja i čuvanja pripovjednih znanja uspio je izgraditi cjeloviti model autorskoga teksta. Odnos pripovjedač-slušaoći u *Pričanjima Vuka Dojčevića*, usljed aktuelizacije folklornih tehnika pripovijedanja, postaje novi odnos: pripovjedač-čitaoci.

* * *

Crnogorsku literarnu tradiciju, a samim tim i Ljubišinu pripovjedačku prozu odlikuje čvrsta veza s usmenim stvaralaštvom crnogorskoga naroda. Od najstarijih sačuvanih rukopisa, *Andreacijeve povelje*, *Ljetopisa Popa Dukljanina* i drugih, do djela crnogorskih klasika taj uticaj biva višeslojan i raznorodan. Ljubišina pripovjedačka proza ide tragom one njegoševske misli da je „pričanje duši poslastica“, koja može stajati kao epitaf cjelokupnoj Ljubišinoj literarnoj zaostavštini. Stefan Mitrov Ljubiša integralni je dio crnogorske književnosti i duhovnosti, a usmeni elementi u njegovoj prozi pokazatelj su te pripadnosti.

Djelo Stefana Mitrova Ljubiše privlačilo je pažnju velikoga broja književnih kritičara i teoretičara. Opšte je zapažanje da su elementi usmene književnosti u Ljubišinim tekstovima (i u *Pričanjima Vuka Dojčevića*) bili nerješiva enigma za najveći dio proučavalaca njegova djela. S različitih polazišta, uz upotrebu različite istraživačke aparature, književnokritička misao određivala se prema usmenim (folklornim) i pisanim (narrativnim) konstitutivnim činiocima Ljubišine proze.

Osvrt na genezu književnokritičke misli u vezi sa umjetničkim stvaralaštvom Stefana Mitrova Ljubiše jasno pokazuje kako su i na koji način vrednovana dostignuća njegove proze. Analiza stu-

dija, ogleda, rasprava i članaka pisanih o Ljubišinu djelu postaje još značajnija, tim prije, ako se zna da je najviše prostora posvećivano upravo odnosu usmene i pisane književnosti. Iz toga razloga, Ljubišina proza postaće predmet, kao rijetko koja u našoj književnosti, osuđivanja, vulgarizovanja do tačke će se njenom tvorcu pridavao značaj prostog sakupljača narodnih umotvorina, a u isto vrijeme, zbog nedovoljno preciznog teorijsko-metodološkog uvida, prećeranog hvaljenja i slavljenja.

Usmena književnost, zajedno sa tipičnim folklornim vrstama, našla je svoje mjesto u pripovjednom svijetu *Pričanja Vuka Dojčevića*. Anegdota i poslovice, između ostalih, doživjele se transformaciju u ovom djelu, bile podvrgnute specifičnom stvaralačkom postupku, u kojem je došlo do procesa njihova ulančavanja, usložnjavanja, a naposljetku i razgradnje. Iskativši osobine koje te folklorne vrste u izvornoj formi imaju, odnosno, mogućnost njihove relativne prilagodljivosti različitim pripovjedačkim situacijama, Ljubiša je uspio stvoriti specifičan model autorskoga teksta.

Lik Vuka Dojčevića preuzet je iz folklorne tradicije crnogorskoga naroda. Međutim, Ljubiša dodatno razvija svog književnog junaka, pa pored tipičnih osobina narodnog pametara i mudrijaša, Dojčević poseduje cijeli niz drugih koje ga udaljavaju od sličnih likova iz usmene književnosti. Kompleksnost pozicije koju Dojčević ima u organizaciji pričanja potvrđuje činjenica da on u isto vrijeme figurira kao junak pričanja i pripovjedač. Pored toga, autorski pripovjedač, čije se prisustvo oseća i utiče na pripovijedanje u velikom broju pričanja, usložnjava kompozicionu arhitektoniku fragmentarne ili disperzivne proze *Pričanja Vuka Dojčevića*.

Književna historiografija posvećivala je puno pažnje odnosu koji Ljubiša ima prema djelu Vuka Stefanovića Karadžića. Bez težnji da određujemo stepen uticaja Karadžića na pripovjednu prozu Stefana Mitrova Ljubiše, koji je svakako neosporan, u

ovome radu akcentat smo stavili na, za proučavanje odnosa usmene i pisane književnosti u *Pričanjima Vuka Dojčevića*, jedan bitniji aspekt. Naime, Vukovo programsko načelo iskazano u odrednici „namještanje riječi“ iz predgovora *Srpskih narodnih pripovijetki* doveli smo u vezu s „načinom pričanja“ iz prološkog pričanja *Vuk Dojčević* i utvrdili da je Ljubiša, stvarajući u duhu narodnog jezika, sintagmom „način pričanja“ označio poseban umjetnički postupak u modelovanju pripovjednog svijeta *Pričanja Vuka Dojčevića*.

Sadržajno oslonjena na etos i etnos crnogorskoga bića, Ljubišina pripovjedačka proza postaće uzor velikom broju stvaralaca, pa će jedan književni historičar važno poglavlje u razvoju južnoslovenske pripovijetke označiti upravo kao – „Ljubišin period“.

I na kraju, obnoć, kad mrak bez zvijezda legne među škrape i zamru svi razgovori ostaje duga lovčenska, durmitorska, orjenska i komska noć. Ostaje riječ koja, iako ne izgovorena, odjekuje u kamennoj noći. Malo je onih koji su to uspjeli. Onih koji su utkali riječ u kamen, taj tvrdi materijal koji je osnovno izvoriste svih naših metafora za postojanje, čvrstinu i karakter. Zar ne možemo reći da Ljubiša nije jedan od njih nekolicine? Zar sve ono što je Crna Gora nekada bila, a ono što danas u tragovima i mi ošjećamo, zar sve to nije u njegovim djelima? Pa čak, treba se osmjeliti i reći, i sveobuhvatnija, kompleksnija, nego li je to možda u *Gorskom vijencu*. Neko će reći, estetski i umjetnički ne možemo upoređivati Njegoša i Ljubišu. To je tačno, ali postoji nešto što njih dvojicu, kao i sve naše najveće stvaraoce veže u jedan čvor, neraskidiv, a to je – Crna Gora.

Njegoševa Crna Gora je viteška, spartanska, gorda, a Ljubišina je i to, ali i nešto više. Ako je *Gorski vijenac* najljepša, najdivnija laž o nama samima, kojoj je proketo teško ne vjerovati, a vjerovati moramo, onda nas Ljubišina *Pričanja Vuka Dojčevića* spuštaju na tvrdu, oporu zemlju stvarnosti, na kojoj se

u isti mah i ponosimo, grohotom smijemo, tugujemo. I sve postaje priča, priča do bezdaha...

LITERATURA:

- Banjević Branko, *Prirodni putevi ka sintezi, Stvaranje*, god. XXIX, Titograd, 1974.
- Veber Adolf, *Šćepan Ljubiša kao pisac*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 59, Zagreb, 1881.
- Vilovski, Todor Stefanović, *Stjepan Mitrov Ljubiša, utisci i uspomenne*, drugo izdanje, Štampa bokeške štamparije u Kotoru, Kotor, 1908.
- Vukanović Tatomir, *Pričanja Vuka Dojčevića, Stvaranje*, br. 11–12, Cetinje, 1947.
- Vuković Novo, *Pripovijedanje kao opsesija*, Obod, Cetinje, 1980.
- Vuković Novo, *Neke stilske karakteristike Dojčevićevog pričanja, Stvaranje*, god. XXIX, decembar 1974.
- Vuković Čedo, *Izvirječ, crnogorska pripovjedačka proza od Njegoša do 1918*, Grafički zavod, Titograd, 1973.
- Gligorić Velibor, *Srpski realisti*, Prosveta, Beograd, 1954.
- Đurković Živko, *Mleci u Pričanjima Vuka Dojčevića, Stefan Mitrov Ljubiša u kontekstu mediteranske kulture*, Zbornik radova sa simpozijuma održanog u Budvi 27. i 28. februara 2002. godine, JU „Muzeji, galerija i biblioteka“ Budva, Muzeji-Spomen dom „Stefan Mitrov Ljubiša“, Budva, 2005.
- Ivanić Dušan, *Srpska pripovijetka između romantike i realizma (1865–1875)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1976.
- Ivanović V. Radomir, *Stefan Mitrov Ljubiša*, Pegaz – Orfeus, Bijelo Polje – Novi Sad, 2003.

- Kaznačić Ivan, *III knjiga Narod. Biblioteke Drag. Pretnera, Vienac*, knjiga V, br. 46

- Kalezić Slobodan, *Marko Car o Stefanu Mitrovu Ljubiši, Stefan Mitrov Ljubiša u kontekstu mediteranske kulture*, Zbornik radova sa simpozijuma održanog u Budvi 27. i 28. februara 2002. godine, JU „Muzeji, galerija i biblioteka“ Budva, Muzeji-Spomen dom „Stefan Mitrov Ljubiša“, Budva, 2005.

- Kaluđerović Ivan, *Stefan Mitrov Ljubiša, Pričanja Vuka Dojčevića (Vuk Dojčević– ipak nije istorijska ličnost)*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.

- Kaluđerović Ivan, *Neke misli o Ljubišnim Pričanjima Vuka Dojčevića*, Književnost i jezik, br. 1, Beograd, 1980.

- Karadžić Vuk Stefanović, *Srpske narodne pripovijetke, zagonetke i poslovice. Knjiga druga, Poslovice i u običaju uzete riječi*, Državno izdanje, Biograd, 1900.

- Kastrapeli Stijepo, *Kritične primjedbe Pripovijestima Šćepana M. Ljubiše*, Slovinac, Dubrovnik, 1882.

- Koš Erih, *Stefan Mitrov Ljubiša ili početak pripovetke*, Letopis Matice srpske, maj 1975, Novi Sad, 1975.

- Leovac Slavko, „Stjepan Mitrov Ljubiša“, *Izraz*, br. 5, maj 1970.

- Leskovac Mladen, *Četiri neštampana pisma Stjepana Mitrova Ljubiše*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1936.

- Ljubiša, Stefan Mitrov, *Pričanja Vuka Dojčevića*, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1955.

- Ljubiša, Stefan Mitrov, *Djela*, CID, Podgorica, 2001.

- Matavulj Simo, „U spomen Manconiju“, *Crnogorka*, br. 9, Cetinje, mart, 1885.

- Matavulj Simo, *Bilješke jednog pisca*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1939.

- Medenica Radosav, *Crnogorske anegdote*, Grafički zavod, Titograd, 1967.

- Milčetić Ivan, *Putne crtice iz Boke i Crne Gore*, Vienac, knjiga VIII, br. 30, 1876.

- Nikčević P. Vojislav, *Ljubišina jezička kovnica: od talijanaša do narodnjaka*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 2003.
- Nikčević Milorad, *Crnogorska „folklorna“ literatura (Vukovi estetički pogledi i teorijske premise za njeno stvaranje)*, *Stvaranje*, Titograd, maj-jun 1989.
- Nikčević Milorad, *Usmeni humoristički modaliteti u korpusu crnogorske proze druge polovine XIX i početkom ovog vijeka*, Zbornik radova XXXV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Rožaje, 26–29 septembra 1988., Titograd, 1988.
- Nikčević Milorad, *Na tragu polemike Ivana Milčetića i Stefana M. Ljubiše kao mediteranskog pisca, Stefan Mitrov Ljubiša u kontekstu mediteranske kulture*, Zbornik radova sa simpozijuma održanog u Budvi 27. i 28. februara 2002. godine, JU „Muzeji, galerija i biblioteka“ Budva, Muzeji-Spomen dom „Stefan Mitrov Ljubiša“, Budva, 2005.
- Pejanović Đuro, *Ljubišino djelo u svjetlu književne kritike i istorije književnosti*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1996.
- Pejović Božidar, *Književno djelo Stefana Mitrova Ljubiše*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- Pejović Božidar, *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, Matica crnogorska, Cetinje, 2010.
- Petrović Boško, „Roman o spadalu i Pričanja Vuka Dojčević, prilog literarnoj istoriji“, *Letopis Matice srpske*, knj. 272, sv. XII, Novi Sad, 1910.
- Radović Đuza, „Kazivanja Stjepana Mitrova Ljubiše“, *Savremenik*, br. 7–8, 1957.
- Radojević Radoje, *Studije i ogledi iz montenegristike*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- *Rečnik književnih termina*, drugo dopunjeno izdanje, Nolit, Beograd, 1992.
- Rotković Radoslav, *Tragajući za Ljubišom*, Pobjeda, Titograd, 1982.
- Rotković Radoslav, *Ljubiša i italijanska književnost, Stefan Mitrov Ljubiša u kontekstu mediteranske kulture*, Zbornik radova sa simpozijuma održanog u Budvi 27. i 28. februara 2002. godine, JU

„Muzeji, galerija i biblioteka“ Budva, Muzeji-Spomen dom „Stefan Mitrov Ljubiša“, Budva, 2005.

- Samardžija Snežana, *Oblici usmene proze*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

- Sekulić Isidora, „Stjepan Mitrov Ljubiša“, *Letopis Matice srpske*, knj. 398, sv. V, Novi Sad, 1966.

- Skerlić Jovan, „Stjepan Mitrov Ljubiša, književna studija“, *Letopis Matice srpske*, knj. 252, sv. VI, Novi Sad, 1908.

- Slijepčević Pero, „Anegdota kao umetničko delo“, *Srpska književnost u književnoj kritici, Narodna književnost*, priredio Vladan Nedić, Nolit, Beograd, 1972.

- Tepavčević Miodarka, *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2010.

- Car Marko, „Stjepan Mitrov Ljubiša“, *Letopis Matice srpske*, knj. 234, sv. VI, Novi Sad, 1906.

- Cerović Vuk, *Pričanja Vuka Dojčevića Stefana Mitrova Ljubiše*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 2000.

- Štancel Franc, *Tipične forme romana*, Književna zajednica Novog Sada, 1987.